

Gödörben

„El kellett veszniük”

1944 őszének és telének, 1945 elejének borzalmairól, a délvidéki magyarság ellen elkövetett partizán vérengzésről Tito országában negyvenhat esztendőn át nem volt szabad, nem volt ajánlatos vagy nem volt ildomos beszélni és írni, illetve csak a legnagyobb titokban, mélyen a sorok közé rejtve lehetett. Sokáig ugyanez volt a helyzet a „Nagy Szovjetunió” szekerét toló anyaországban is, a „művelt Európa” pedig, mint ahogyan azt már megszokhattuk, nem bíbelődött ilyen apróságokkal. Az egy életre megfélemlített túlélők, szemtanúk és hozzátartozók hallgattak, mint a sír. Majdnem olyan mélyen, mint a tömegsírokban porladó ártatlan áldozatok. Most derül csak ki, miután leomlottak a hallgatás falai, engednek a félelem erős szálú kötelei és dróthurkai, s mind többen hajlandók név nélkül vagy már a nevüket is adva a borzalmakról megszólalni, hogy milyen sokan voltak. Mennyien tudtak róla, s mégis sikerült titokban tartani! Azt a mostanra teljesen nyilvánvalóvá vált tény, hogy a második világháború végén a szovjet csapatok árnyékában besompolygó „felszabadítók”, helybeli gazemberek hathatós támogatásával, bosszúból több tízezer ártatlan bácskai, bánáti és baranyai magyart végeztek ki a legkegyetlenebb módon. A legtöbbjüket mindenféle bírósági ítélet nélkül. Hogy hány tízezret, arra az elkövetkező időszakban a kutatóknak kell választ adniuk.

A véres megtorlást elsősorban kiváltó újvidéki razzianak, az 1942-es „hideg napok”-nak könyvtárnyi irodalma van, a gaztettek elkövetői, a főbűnösök elnyerték méltó büntetésüket. Bajcsy-Zsilinszky Endre a magyar Parlamentben a világ nyilvánossága előtt ítélte el a vérengzést, a délvidéki magyarságon elkövetett tízszeres megtorlásról azonban mélyen hallgatott mindenki.

Illetve mégsem mindenki. A Nyugaton megjelent publikációkból tudjuk régóta, hogy Mindszenty József hercegrímás még 1946 júliusában levelet írt a béketárgyalásokon résztvevő Gyöngyösi János külügyminiszterhez, amelyben felhívja figyelmét a délvidéki magyarság ellen elkövetett atrocitásokra, s bizonyító dokumentumokat is mellékel: „délvidéki háromtagú küldöttség és egy újvidéki táorból megszökött magyar hozta hozzám a másolatban mellékelte jelentéseket” – ezek azonban csak az utóbbi időben váltak általánosan hozzáférhetőkké. A dokumentumok az Új Magyar Központi Levéltárban találhatóak, s Kiss József, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos

munkatársa tette őket közzé a Juss című folyóiratban. Dokumentumok a jugoszláviai magyar kisebbséget ért megtorlásokról 1944. szeptember – 1945. május cím alatt.

„...sajnálattal kell megállapítanom – írja levelében Mindszenty –, akadnak olyan tényezők, amelyek akár a sajtó hasábjain, akár a rádió hullámain keresztül azt a hamis tényt igyekeznek bedobni a magyar közvéleménybe és – ami a legnagyobb oktalanság – ezzel a külföld előtt is hamis adatokat tárnak föl, ugyanis, hogy a jugoszláviai magyarság helyzete kielégítő, a jugoszláviai magyarok szabad életet élnek, van iskolájuk, sajtójuk, színházuk stb.

Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság helyzetét dicsőítik, milyen jogon mernek valótlan állításokkal ártani a magyarság ügyének és hogy ezzel milyen érdekeket kívánnak szolgálni? Mert az tény, hogy valótlan állítanak. Igaz ugyan, hogy a magyaroknak Jugoszláviában van iskolájuk is, sajtójuk is, színházuk is, azonban ezeknek egy hibája van: hogy cirkusz az egész. Jugoszlávia „demokratikus”-nak vallja magát már az ország hivatalos elnevezésénél fogva is... Az igazi demokrácia azonban nem vallhatja magáénak azokat az elveket, amelyek a mai jugoszláviai magyarság szabad kulturális fejlődését semmiképp nem szolgálják. Ezek csak arra valók, hogy az iskolából kiűzzék a vallást, a sajtó és a színház pedig éppen hogy csak vannak, fűük és irányzatuk kommunista, ami teljesen távol áll a jugoszláviai magyarság lelkétől. Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság kielégítő helyzetéről, szabad életéről írnak, tudják-e az alábbi tényeket? 1944 őszétől kezdve, amikor a jugoszláv partizán hadsereg bevonult a Délvidékre, állandóan és szüntelenül üldözik az ottani magyarságot.

Körülbelül 50–60 ezer magyar embert végeztek ki, csak azért, mert magyarok voltak. Semmi más bűnük nem volt ezeknek a szerencsétleneknek. Ezeket utasítottak ki a jugoszlávok az országból és vagy minden nélkül, egy szál ruhában, vagy 20 kg-os csomaggal dobtak át magyar területre. Az ottmaradt ingó és ingatlan vagyont elkobozták.”

A hercegprímás levelének legtöbb gondolata ezekben a mostani vészterhes, háborús időkben is időszerű. A magyarság egészére figyelő, s annak helyzetét pontosan látó Mindszenty Józseffel a kommunista hatalom kímélet nélkül leszámolt, levelét és a mellékelt dokumentumokat pedig anélkül, hogy a béketárgyaláson akár csak megemlégették volna, elszüllyesztették valamelyik titkos raktár mélyén. A háborút veszített Magyarországnak elég baja volt enélkül is, magyarazzák hosszú évtizedek távlatából a hozzáértők, a saját súlyos sebei mellett ez idő tájt éppen a Csehszlovákiából kitelepített magyarok ügyével volt elfoglalva, nem akart új frontot nyitni. Tito tekintélye pedig olyan nagy volt a világban, hogy reménytelennek látszott gaztetteinek felemlgetése. Így hát az anyaország magára hagyta, teljesen sorsára bízta a megtizedelt és megfélemlített délvidéki magyarságot, mint ahogy a szocialista táboron belüli „zavartalan harmónia”, a békés egymás mellett élés, az egymás ügyeibe való be nem avatkozás és a szent internacionalizmus szellemében és nevében magára hagyta és sorsára bízta egészen a legutóbbi esztendőig, a rendszerváltás bekövetkeztéig. Hasztalan figyelmeztetett em-

lített levelében Mindszenty József, Deák Ferencet idézve: „Amit erő és hatalom elvesz, azt idő és szerencse ismét visszaadhatják, de amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése nehéz és mindig kétséges.”

A Gyöngyösi János külügyminiszterhez eljuttatott dokumentumok között ott volt a **MAGYAR SORS A DÉLVIDÉKEN** című is, amely részletesen, településeket és áldozatok neveit is felsorolva szól a példa nélküli magyarirtásról a Tisza-vidéken, Bezdánban, Szabadkán, Újvidéken, a Sajkás-vidéken, továbbá a haláltáborokról, az újvidéki rabszolgapiacról, a magyar papok megkínzásáról és kegyetlen kivégzéséről.

Az Új Magyar Központi Levéltárban található az ismeretlen bácskai magyarok által 1946. január havában a békeelőkészítő ügyosztály számára feljuttatott Pro memoria címet viselő dokumentum is.

„...a bennünket körülvevő szláv államok nem tudnak beleilleszkedni az új demokratikus világrendbe – áll az írásban –, nem tudják tiszteletben tartani a kisebbségek szabadság- és emberi jogait, ami pedig a népek békés együttélésének alapfeltételét képezi. Amely államok ily mereven kikapcsolódnak az új demokratikus eszmeáramlatból, azok nem lehetnek a demokratikus államalakulatoknak kedvezményezett államai.”

Négy és fél évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy Európa államai kezdjenek rádöbenni ennek a szövegnek az igazságtartalmára – persze anélkül, hogy magával a szöveggel azóta is megismerkedtek volna. De nemcsak Mindszenty József tudott a délvidéki vérengzésről. Illyés Gyula Naplójegyzeteiben, az 1945. június 5-i dátum alatt a következőket olvashatjuk: „A tervezett kemény hang helyett igen leverten kezdtek az előadásban a magyarság helyzetéről: negyvenezer embert a Délvidéken megöltek, Pozsonyban tizennégyezret internáltak, a Kárpátalján alig van már magyar stb. – alig van visszhangjuk, nem lehet semmit csinálni.”¹

Illyés Gyula az elkövetkező évtizedek során több alkalommal is szóvá tette a délvidéki magyarság ellen elkövetett sérelmeket, az e sérelmekből fakadó súlyos következményeket. Otthon is, a határon túl is ledorongolták érte. Magyarországon félretették, a vajdasági magyar „csúcsértelmiség” pedig egyenest kiátkozta. Tito példaértékűnek kiáltott nemzetiség-politikájának súlyos következményeire sem Kádár János Magyarországon, sem pedig Tito Jugoszláviájában nem lehetett büntetlenül rámutatni. Ezzel magyarázható – de semmiképpen sem menthető –, hogy a történészek nem merészeltek a témához nyúlni, s az írástudók is kerülgették, mint macska a forró kását. A délvidéki magyarság ellen elkövetett vérengzés egyik legkorábbi irodalmi megformálása Cseres Tibor nevéhez fűződik, aki a Kortársban 1969-ben megjelentetett Bezdáni ember című művében ad hírt az Isterbácon lezajlott véres eseményekről. A híradásnak azonban indulatokat és érzelmeket felkavaró előzményei voltak. 1960-ban írta meg Cseres Tibor Hideg napok című regényét, amely az 1942-es újvidéki razzia három borzalmas napjáról szól, hitelesen regisztrálva a Bácskába bevonuló magyar csapatok által elkövetett atrocitásokat. A regény és a belőle készült film, vitathatatlan jószándéka ellenére,

¹Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945. Bp. 1986. Szépirodalmi K. 366. l.

alaposan felborzolta a kedélyeket az egykori Jugoszláviában, és semmiképpen sem tett jó szolgálatot a délvidéki magyarságnak. Cseres Tibor ott tévedett, amikor azt hitte: a határ túloldalán, a másik nemzet soraiban is azok vannak többségben, akik úgy gondolkodnak, hogy végső ideje tisztázni közös dolgainkat. Naiv módon abban reménykedett: a túloldalon is akad majd hozzá hasonló tisztességes és bátor szerb író, akinek lesz ereje szembenézni a saját népe által elkövetett gaztettekkel. (Évek múlva maga a „bezdáni ember” világosította fel tévedéséről és reményeinek hiú voltáról: „A szerbek közül senki sem fogja meggyónni, ami Bezdánban és Bácskában történt.”)

Erről Cseres igazán akkor győződött meg, amikor megjelent a Bezdáni ember, s a jogos megbánás helyett hatalmas felháborodást és tiltakozást váltott ki a szerbség körében. A jugoszláv partizánszövetség a szerzőt „a köteles hallgatás és a ránk parancsolt feledés megtörése miatt” nemkívánatos személynek nyilvánította.

Cseres Tibor 1991-ben megjelent Vérbosszú Bácskában című könyvében – amelyben most már az író-kutató makacsságával és alaposságával részletesen szól a délvidéki magyarság ellen elkövetett szörnyűségekről, sorra járva a színhelyeket. Szól arról is, hogy amikor 1965-ben Belgrádban szerb értelmiségiek, íróársai előtt kitért a délvidéki magyarirtásra, azok egyszerűen azt válaszolták: a második világháború alatt és után Jugoszláviában közel kétfélmillió ember pusztult el, ehhez képest a magyar áldozatok száma csekélység – csepp a tengerben. „Hiába erősítettem, hogy az ártatlanul lemészárolt bácskai tízezrek vére nem csepp a jugoszláv emberirtás vértengerében, hanem vérfolyam, amely nem torkollik soha a közös délszláv tengerbe, hanem alvadt vérként a hátramaradott magyarok emlékezetében súlyosul emberöltőkre.”²

A szavukat az ártatlan délvidéki áldozatokért felemelő ritka anyaországi írástudók közé tartozik a temerini származású Illés Sándor is, aki Sirató című könyvében egy szemtanú vallomása alapján dolgozta föl a temerini tömegmészárlást. Az akkori jugoszláv hatalom mindent megtett, hogy a könyv ne jusson el a vajdasági magyar olvasókhoz, így nem is válhatott közismertté, nem járulhatott hozzá nagyobb mértékben a kisközösség önbecsülésének visszaszerzéséhez, puskatussal belevert büntudatának enyhítéséhez.

A már említetteken kívül írt a vérengzésekről egy jugoszláviai magyar író is, Burány Nándor, már 1968-ban. Amikor még igazán nem volt ajánlatos szólni. A délvidéki magyarok számára az ő megszólalása a legizgalmasabb, s nemcsak azért, mert nagyobb kockázat volt a megtizedelt kisközösség tagjaként szót emelni, hanem azért, mert ezt akkor tette, amikor hazájában talán a legerőteljesebb volt a partizánhőstettek és a titói nemzetiségpolitika dicsőítése. Jellemző, hogy az Összeroppanás kis példányszámban jelent meg, nagy felbolydulást okozott alacsonyabb és magasabb szintű pártbizottságokban, s végül elhallgatás és elhallgattatás lett a sorsa. A regény egyébként egy Tiszamenti fiatal orvos lelki vívódásait, nyugtalanító emlékeit dolgozza fel, a büntetlen bűnösség tragikus élethelyzetét.

²Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában. Bp. 1991. Magvető K. – 17. l.

Íme egy jellemző részlet az Összeroppanásból, a jugoszláviai magyar irodalom egyik legbátrabb és legtisztességesebb vállalkozásából, amely alapján a „dicső partizánosztág” Tisza menti vérengzésére s az általuk magnak meghagyott vajdasági magyar értelmiség nagyobbik részének életre szóló meghasonlására ismerhetünk.

„Amit te otthon láttál, hallottál, az elenyészően kevés volt. Jelentéktelen része a vérengzés valódi méreteinek.” „Egy magyar se maradjon életben, mindet a Tiszába kell küldeni!” Rettenetes gyűlölet, amelynek sejtetnie kell azt is, mi váltotta ki. Lehetetlen, hogy nem volt ember, aki józanul meg tudta volna ítélni a helyzetet, aki megmenthette volna az ártatlanokat. . .

Sokáig, évekig kínozták ezek a kételyek.

„Bizalmas beszélgetésekben egyre többen hallottál arról, hogy a környező falvakban, városokban hány ezer magyart kínoztak halálra, gyilkoltak halomra azokon az őszi éjszakákon, s aztán egyre türelmetlenebbül és mindig nyugtalanabban kérdezted magadtól: vajon egyszerűen haszonlesésből álltál-e a győzők mellé, a rendszer szolgálatába, azoknak a soraiba, akik az ártatlanok ezreit mészárolták le?”³

Teljes joggal vehető fel ezek után a kérdés: Burány Nándor nemes kihívására miért nem válaszoltak két hosszú évtizeden át a jugoszláviai magyar írók, újságírók? Túlságosan egyszerű volna most azzal elintézni a kérdést, hogy: félték. Mert félték is, minden bizonnyal – s a nagy látszatszabadság, látszademokrácia és látszategyenlőség ellenére is volt mitől. Bizonyítja ezt a „zentai színházalapítók” esete is: abban a pillanatban, amikor saját színházat akartak teremteni maguknak, a felülről dirigált „jugoszláv orientáltságú”, véletlenül éppen magyar nyelven játszó színház helyett igazi magyar színházat, kímélet nélkül lecsapott rájuk a hatalom; börtönbe zárta, világgá kergette őket –, mégsem a félelem volt a legfőbb oka annak, hogy nem születtek meg ezek a művek. Sokkal inkább az, hogy vajdasági magyar „csúcsértelmiségük” magáévá téve az egységes jugoszláv államnemzet eszméjét, fennen hirdette a vajdasági magyar nemzetiség különállását, az egyetemes magyarságtól való eltávolodását, aminek következtében sokaknál bekövetkezett a nemzettudat teljes szétesése. A jugoszláviai magyar irodalmat elborította az avantgardizmus – az irodalomkritika és az irodalomkritikát fondorlatosan irányító hatalom is ezt tartotta az egyedül boldogítóknak, ezt a „gyökértelen európaiságot” és a „jugoszláv irányultságot” – a sajátos „jugó-avantgardra” felesküdő költők és írók nem a vajdasági magyar olvasónak, hanem egymásnak, no meg a kritikusoknak és az irodalomtörténészeknek írtak. Nagyvilági eleganciával sikerült magukat távol tartani minden olyan témától, amelynek akárcsak némi köze is lett volna a vajdasági magyarság életéhez és sorskérdéseihez. Nyilván elsősorban rájuk mondta igen találóan Illyés Gyula: Bugacon éltek, de úgy viselkedtek, mintha Párizsban éltek volna. Aki pedig mást csinált, kívül került a kedvezményezett körén. Mind kritikuséknál, mind kiadóéknál. Az olvasó – a vajdasági magyarság – ebben a meglehetősen hosszúra nyúlt korszakban egyáltalán nem játszott szerepet. S a valóságtól teljesen elrugaszzkodott

³Burány Nándor: Összeroppanás. Újvidék, 1968. Forum K. –, 110–111. l.

költőink és íróink önbizalmát és termékenységét még csak hízlalta az a tény, hogy mind az anyaország (a kommunista és internacionalista Kádár-rezsim) hivatalos és nem hivatalos irodalompolitikája, mind pedig a nyugati magyar emigráció folyóiratai támogatták a törekvéseiket – ki-ki a maga szempontjai szerint.

A délvidéki magyarság legfájóbb sebeiről szóló híradások elmaradását a tökélyig fejlesztett öncenzúrán kívül hathatósan elősegítette a lapoknál, folyóiratoknál és a könyvkiadásban olajozottan működő cenzúra is. Ne feledjük el: a Vajdaságban a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években magyar könyveket zúztak be, magyar könyveket fektettek el vagy csonkoltak meg, magyar folyóiratot tiltottak be, írókat ítélték el...

Nem íróink mentségére mondjuk el, inkább az igazság kedvéért: a hatalom nagymesteri módon titkolta el a háború végén történt gyalázatot, s a vajdasági magyarságnak nem volt, nem lehetett tudományossága, szociológiája, szociográfiája, demográfiája, történelemtudománya, amely az irodalom számára föltárhatta volna az „államalkotó nemzet” által eltemetett igazságokat.

Nem szóltak, nem szólhattak elegen és eleget, s ez az egyik oka annak, hogy csak az utóbbi esztendőben, nagy-nagy kesedelem után kezd ez a közösség fölébredni abból a pusztító és önpusztító bódulatból, amelybe tudatosan, ördögi módszerességgel kényszerítették.

- A bódulatból való föleszmélés kétségkívül szoros összefüggésben van a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségnek megalakulásával. A VMDK programjával, a magyar autonómia megteremtésének lehetőségével, határozott kiállásával a sorskérdéseket illetően, hosszú idő után ismét távlatokat nyitott a vajdasági magyarság előtt, jövőképet teremtett a számára, visszaadta életkedvét. Indokolt tehát az a megállapítás, amely szerint a VMDK létrehozása történelmi jelentőségű esemény a délvidéki magyarság életében. Minden túlzás nélkül történelmi jelentőségűnek minősíthető a VMDK Tanácsának 1990 áprilisában meghozott döntése is, mely szerint a háború végén elkövetett magyarirtás ügyében levelet intéz a Vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához, s a levél másolatát eljuttatja a Magyar Tudományos Akadémiának is. A döntést egész napos vita előzte meg, amely főleg akörül folyt, hogy elérkezett-e az az idő, amikor hosszú hallgatás és elhallgatás után végre tudományos módszerekkel kell kivizsgálni a háború alatti és közvetlenül a háború utáni vajdasági történéseket. A vajdasági magyarság megfélemlítésének, lelki megnyomorításának tartós nyomai ezen a tanácsulésen is megnyilvánultak, hiszen többen is – főként a szórványban élő magyarság képviselői közül, de nem csupán ők – annak a félelmüknek adtak hangot, hogy a régi sérelmek felemlítésével, a behegedt sebek föltépésének csak a kisközösség látná kárát, még inkább ellene fordulnának a magyarságot így is nehezen tűrő többségi nemzet tagjai.

Ezen az áprilisi napon azonban nemcsak a hallgatás falai omlottak le a VMDK adai székházában, hanem a félelem mérhetetlenül vastag és szilárd falai is: több mint tízórás vita után a Tanács egybehangzóan úgy döntött, hogy a levelet el kell küldeni és nyilvánosságra kell hozni.

„A tudósok által megállapított történelmi igazság nyilvánosságra hozatala alapot nyújtana az áldozatok iránti kegyelet lerovásához, ahogy ezt ezekben a napokban Lengyelországban teszik”, áll egyebek között a VMDK levelében. „E civilizációs cselekedet hozzájárulna a Vajdaságban élő nemzetek és nemzeti kisebbségek közötti szolidaritás és közösségtudat valódi erősítéséhez, mégpedig nem a változékony ideológia, hanem a történelmi igazság alapján, amely a történelmi értékelések és a napi politika egyedüli helyes kiindulópontja.”

A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia (amely azóta a szerb hatalom erőteljes központosító törekvései folytán megszűnt, illetve beleolvadt a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiába) közel három hónapos késéssel válaszolt meglehetősen semmitmondóan. „Történelemtudományunk jelenlegi fejlettsége és az ideológiáktól való függetlenségével elért szintje (...) lehetővé teszi, hogy a legrövidebb időn belül (már a tudományos kutatások következő középtávú terveiben) felvessünk számos új kulcsfontosságú történelmi témát és kérdést, azokat, amelyeket eddig megkerültünk, vagy nem taglaltunk kellő rendszerességgel. (...) Felhívjuk továbbá a figyelmet az alábbi doktori értekezésre: A vajdasági magyarok helyzete 1941 és 1946 között, amelyet mgr. Kaszás Sándor tanársegéd jelentett be, és amely tudományosan feldolgozza a VMDK levelében említett és kiemelt kérdéseket is.”

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia válasza sem méltatta a VMDK Tanácsának levelét.

Az érdekszervezet a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiához eljuttatott viszontválaszában kifejti, hogy „a VMDK Tanácsa... továbbra is úgy véli, hogy a háború utáni napokban a vajdasági magyarokkal szemben elkövetett atrocitások jelentőségükben túlmutatnak egy doktori disszertáció lehetőségein. Éppen ezért tovább szorgalmazza, hogy a témakörben, akár nemzetközi összefogással is, tudóscsoportnak kellene kihasználnia az irattári anyag hozzáférhetőségének növekedésével előálló új lehetőségeket. Ebben az ügyben csakis széleskörű, jól megalapozott és a nép által még mindig őrzött dokumentumok és más forrásanyagok igénybevételével végzett kutatások hozhatnak eredményt.”

A Vajdasági Akadémia többé nem válaszolt, később ki is múlt szinte észrevétlen, a VMDK által elindított folyamat azonban már nem lehetett leállítani. Matuska Márton, az újvidéki Magyar Szó újságírója ekkor már járta a terepet, gyűjtötte az anyagot 1944–45 véres eseményeiről, s 1990 októberében lapja közölni kezdte *Negyvenöt nap negyvennégyben* című sorozatát, amely a következő évben *A megtorlás napjai* címen vaskos kötetű állt össze, Siflis Zoltán rendező irányításával kis filmes csoport – Blaskó Márta, Csorba Béla, Dudás Károly, Matuska Márton – kezdte el a *Temetetlen halottak* című dokumentumfilm forgatását: azóta több mint negyven órányi megrázó vallomás került megörökítésre. Mind a két vállalkozás – a több száz megszólaltatott ember (jelentős részük szemtanú, a haláltól csoda folytán megmenekült résztvevő, közeli hozzátartozó), s a számos átböngészett dokumentum – alátámasztotta a korábbi kutatá-

sokat és vallomásokat, azt, hogy a megtorlásoknak mindenképpen több tízezer ártatlan magyar ember esett áldozatául.

„Csak el akarom mondani”, – mondja hatalmas vállalkozásáról Matuska Márton. „Oda akarom helyezni a mi halottainkat is a többi áldozat mellé, hogy az évfordulókon ők is megkapják a maguk koszorúját. Hogy ne a temető árkában, a városi szeméttel letakarva, ne föléljük ültetett akácfa töve alatt, tetejükbe telepített teniszpálya alatt, ne sintérgödörben, ne a téglagyár agyagbányájában porladjanak. Temessük el, számoljuk meg, írjuk be őket a halotti anyakönyvbe tisztességesen, és mondjuk meg róluk, hogy ők is áldozatok.”⁴

Sokáig élt némaságban a délvidéki magyarság.

A könyvből is, a dokumentumfilmből is egyértelműen kiderül, hogy alig található Bácskában és Bánátban magyarok által lakott település, ahol nem szedett volna ártatlan áldozatokat a véres megtorlás, de a „felszabadítók” még a Drávaszögben (Baranyában), Hercegszöllősen, Pélmonostoron is számos magyart legyilkoltak.

A legnagyobb vérvesztéseget a Sajkás-vidék szenvedte: Zsablyán, Csurogon, Mozsoron (Mošorin) a kegyetlen tisztogatás után csak mutatóban maradt magyar – napjainkra pedig már úgy sem igen. Nyilvánvaló, hogy ez volt a legfőbb cél: a Sajkás-vidék etnikai megtisztítása. Kollektív büntetést mondtak ki az itt élő teljes magyar lakosságra, mégpedig nem ismeretlen tettesek, hanem a hivatalos hatóság – a Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatása. Akiket a helyszínen nem mészároltak le, azokat kímélet nélkül kitelepítették vagy haláltáborokba hurcolták, ahol nagy többségük nyomorúságos módon elpusztult. „A csurogi és zsablyai magyarságot 1945. január 29-én, a mozsoriakat február 15-e után szedték össze – számol be legújabb kutatásai eredményeiről dr. Mészáros Sándor történész. – Megjárták két gyűjtőtábor poklát, ahol éhínség, járvány és a hideg tél tizedelte soraikat, köztük a kiskorúakat. Ismeretes, hogy az 1942-es sajkás-vidéki eseményekben hivatalos adatok szerint 1044-en bűnhődtek ártatlanul. A volt tartományi udbások (az Állambiztonsági Hatóság szerb rövidítéssel: UDBA – tagjai), Svetozar Kostić, Capo és Lalo Beljanski jobb kezének tartott Petar Relić Čeda, később a jelenlétemben úgy értékelte, hogy az 1944–45-ös atrocitásoknak 20 ezernél is több ártatlan áldozata volt.”

Jellemző, hogy a Szabad Vajdaság, a Magyar Szó elődje szinte lelkendezve közli a sajkás-vidéki magyarok kitelepítését. „Csurog község kiköltöztetett lakosai magyarok, de ez az intézkedés nem irányul ellenünk, mint magyarok ellen, akik egyenrangú állampolgárai Jugoszláviának”, világosítja föl és nyugtatja meg őket az ismeretlen cikkíró, „hanem mint megérdemelt büntetés az általuk elkövetett bűnökért.

A kiköltözést a legnagyobb rendben végrehajtották.”

„A becsületes magyarok, akik nem mocskolták be kezüket ártatlan emberek vérével – teszi még hozzá a névtelen bértollnok – nem kell, hogy féltsek jövőjüket. Jövőjük ezen

⁴Matuska Márton: A megtorlás napjai. Újvidék, 1991. Forum K.–Magyar Szó – 13. l.

a földön és ennek a határain belül éppen úgy biztosítva lesz, mint Jugoszlávia bármely állampolgáráé.”⁵

Igen: a „becsületes magyarokat” (értsd a népüket, nyelvüket, kultúrájukat, hagyományait, történelmüket megtagadókat, a talpnyalókat) azóta is buzgón kutatja, s meg is találja a mindenkori hatalom, azt pedig, hogyan „lett biztosítva” a vajdasági magyarság jövője ezen a földön, éppen ezekben a napokban tapasztalhatjuk, amikor újabb kitelepítésünkön töri a fejét a hatalom. A szemtanúk, a túlélők és a hozzátartozók vallomásai, valamint a meglehetősen hiányos és nehezen hozzáférhető dokumentumok, anyakönyvek adatai alapján a vérbosszú a legtöbb áldozatot Bezdánban, Zomborban és környékén, Szivácon, Szabadkán, Bajmokon, Kanizsán, Martonoson, Adorjánon, Zentán, Moholon, Becsén, Péterrévén, Temerinben, Újvidéken, Törökkanizsán, Padén és Debelyacsán szedett, de alig van a Vajdaságban magyarul lakta település, ahol a megtorlás után ne maradtak volna árvák és özvegyek.

„Máig sem derítették fel pontosan”, – írja Cseres Tibor –, „hány tömegsír van Temerinben s hány emberi tetem szenved a rejtett hantok alatt. Arról sincs pontos adat, hányan pusztultak el az elhajtottak közül. Mikor hónapok múlva egy férfi előkerült s végigment az utcán, a temerini gyermekek, akik már régen láttak felnőtt férfit, ujjal mutogattak rá: – Ni! Ember!”⁶

Fiatalok, gyerekek is bőven voltak az áldozatok között. Bezdánon például öt tizenhat éves, öt tizenhét éves fiatalembert és egy tizenhárom éves gyermeket is legyilkoltak. Cseres Tibor emlékezett rá, hogy Bezdánban a kisebbségben élő szerb lakosság 1941-ben és 1942-ben nem szenvedett üldözést és semmilyen hátrányos megkülönböztetésben nem volt része.

A „köteles hallgatás”, a vajdasági magyarokra parancsolt feledés megtörése után mostanra teljesen egyértelművé vált, hogy a háború végén sok ezer, minden bizonnyal több tízezer délvidéki magyar vált a megtorlás áldozatává, s a vallomások szaporodásával, meg mert a dokumentumok is hozzáférhetőbbek lettek. Az is mind valószínűbbnek látszik, hogy nem spontán bosszúról van szó, hanem nagyon is megfontolt, előre kitervelt módszeres magyarirtásról – mai szóhasználattal élve, etnikai tisztogatásról –, az őshonos magyar lakosság hideg fejjel eldöntött megtizedeléséről. Helycsinálásról a Vajdaságba telepítendő délszláv etnikum számára. Mind több érv szól amellett, hogy a legfőbb vezetés – Titóval az élen – nemcsak hogy tudott a magyarok ellen elkövetett genocidiumról, hanem maga rendelte el azt.

Farkas Nándortól, a háború utáni vajdasági magyar vezetőtől, a Fórum egykori vezérigazgatójától tudjuk, hogy maga Jovan Vezelinov Žarko, Vajdaság akkori párttitkára is beismerte: nagy hiba volt a katonai közigazgatás bevezetése, amiről egyébként Titóval együtt döntöttek Versecen. – Értsd meg – mondta egy beszélgetés alkalmával Farkas Nándornak –, mindazt, ami akkoriban történt, nem lehet elválasztani a párttól. Arról vitának helye nincs.

⁵Szabad Vajdaság, 1945. január 27.

⁶Cseres Tibor: i. m. –185. l.

Az azóta elhunyt Olajos Mihály, az ismert baloldali közéleti ember – akinek sok mindent köszönhetünk a háború végén történtek tisztázásában – a Magyar Szó 1990. november 3-i számában egykori jegyzetei alapján közli a Veljko Vlahović-tyal, a JKSZ KB Elnökségének akkori tagjával még 1970-ben folytatott beszélgetését, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a legfelső vezetés beleegyezésével folyt a magyarok elleni megtorlás, amelynek körülményeit Veljko Vlahović szerint is „el kell mondanunk, készülnünk kell erre, de még nem értek meg a feltételek arra, hogy a nyilvánosságnak is mondjunk valamit”. Korai tehát, több mint negyed évszázad távlatából is korai még – hiszen élnek és virulnak az elkövetők és az elrendelők –, mint ahogy közel fél évszázad múltán még mindig túl korai. Olajos Mihály 1990 őszén a VMDK szervezésében az újvidéki Telepen megtartott beszélgetésen ehhez még hozzátette:

– Ha Jovan Veselinov Žarko kijelentette, hogy a megtorlás, az atrocitások negyven-nyégben nem választhatók el a párttól, akkor nagyon közel vagyok ahhoz, hogy ki-mondjam: nehéz lesz elválasztani Titótól is. Sosem ejtettem ki a számon: minden helységben többé-kevésbé azonos módon végezték a pogromot, a hadsereg végezte, a Népfelszabadító Hadsereg, még az a dicső vajdasági rohambrigád is, amelyet mi Zentán oly lelkesen fogadtunk...

Ennek a megrázó vallomásnak szerves folytatása Olajos Mihálynak a Magyar Szó 1990. december 2-i számának Közös íróasztalunk című rovatában közzétett levele. „A bűntudat beszél belőlem, a nyomasztó kín, hogy tudomásul kell vennem a könyörtelen igazságot: az a párt a felelős és legfőbb vezetője a tragikus eseményekért közvetlenül a felszabadulásunk (idézőjel nélkül) után, amelynek, akinek a politikájával évtizedeken át azonosultam a széthullásig...”

E bizonyítékok sorában nagy jelentőséggel bír dr. Juhász Géza egyetemi tanár levele, amely szintén a Magyar Szó Közös íróasztalunk című rovatában látott napvilágot 1990. június 8-án.

„...1964 áprilisában jugoszláviai látogatásra érkezett a magyar Partizánszövetség küldöttsége, természetesen a Jugoszláv Harcoszövetség vendége volt, s mindvégig én láttam el a tolmács szerepét. (...) Az ebéd végeztével odairányítottak a magyar nagykövetség katonai attaséjához, akivel egy szerb, magyarul nem tudó férfi akart beszélgetni. Negyven-ötven év körüli, alacsony, zömök, kerek, fekete, borostás képű férfi volt – sajnós, a nevére nem emlékszem már –, aki tárgyalni kívánt az attaséval.

Mivel minden szót oda-vissza szinkronban fordítottam, a beszélgetés tárgya igencsak emlékezetembe vésődött. A szerb férfi elmondta, hogy ő zsabylai zsidó, s a háború alatt a magyar fasiszták egész családját kiirtották: ő is lágerban volt, s még ott megfogadta, hogy ha hazakerül, minden sérelemért elégtételt fog venni.

Hazakerült, folytatta az elbeszélést, s nyomban a felszabadulás után Zsablya és Csurog polgárai küldöttséget menesztettek Titóhoz, amelynek természetesen ő is tagja volt. Három kívánságot terjesztettek elő: 1. engedélyt kértek, hogy (8–10–15?) nap alatt, mielőtt még akár katonai, akár polgári közigazgatás létrejönne, ők szabadon megbosszulhassák a megszállás alatt elszenvedett sérelmeket; 2. követelték, hogy azok

után, amit a magyar fasiszták a Sajakás-vidéken elkövettek, s amiben a vidék magyarsága is segédkezett, telepítsenek ki onnan minden magyart, néhány olyan család kivételével, akik támogatták a népfelszabadító mozgalmat; 3. tiltsák meg örök időkre, hogy arra a vidékre magyarok betelepülhessenek.

Beszélgetőtársam szerint Tito mindhárom kívánságukat teljesítette. Hogy az első két engedéllyel azonnal éltek, az meglehetősen köztudomású. Hogy a harmadik, azaz a letelepülési tilalom érvényben van-e még, nem tudom.”

A legfelső vezetés és Tito bűnösségét alátámasztja a szabadkai Blaško Stražarković is, aki a véres események idején az újonnan alakult rendőrség politikai kommiszárja volt, s aki Siflis Zoltán kamerája előtt Matuska Mártonnak a következőket mondta: „Nem tudom, hogy milyen méretű volt a bosszú, de sajnálom, hogy megtörtént. Sajnálom, hogy mi ugyanazt tettük, mint amit Horthy fasisztái. Hogy ez bosszú volt, pedig akkor már létrejött a katonai bíróság, és mégiscsak úgy kellett volna, hogy bíróság ítélkezzen. (...)

Az nem titok, hogy itt a temető mögött, ahol valamikor a Mačković-téglagyár volt, itt tömegsír van... S ha már erről van szó, elmondom azt is, hogy amikor a háború után első ízben Szabadkán járt Tito, akkor mondott is egy nagy beszédet, aminek a bevezetőjében közölt valamit, amit a hallgatóságból alig valaki értett. Én értettem. Ilyesvalamit mondott: „Itt most egy kicsit kitakarítottatok. Most munkával kell folytatni.”

„Hát én megértettem, hogy neki az OZNA (Népvédelmi Osztály) vonalán pontos értesülései voltak a „takarítás” méreteiről.”

A szabadkai „takarításról” – ami sokkal inkább nagytakarításnak nevezhető, hiszen a szemtanúk és a hozzátartozók vallomásaiból és a Zentai úti temető mögötti tömegsírok nagyságából ítélve itt több ezer ártatlanul kivégzett magyar ember csontja hever – újabb megdöbbenő vallomások kerültek megörökítésre. E sorok írójának Siflis Zoltán kamerája előtt megszólalt két idős ember, az egykori borzalmak átéldője, Antunovics Imre és felesége, Anna. Először szólalnak meg ők is erről idegenek előtt.

„1944 őszén kezdődött a mi kálváriánk: a Zentai úti temető közelében volt a házunk, alig száz méterre, minden éjszaka lövöldözés, jajgatás, gyereksírás tartott rémületben bennünket. Borzasztó dolgokat éltünk akkor át. Egyik éjszaka dörömböl valaki az ajtón, amikor kinyitottuk, egy csupa vér, meztelenre vetkőztetett nő bukott be rajta. Halott csecsemőt szorongatott magához, egy halott csecsemő véres maradványát, zavarodottan csak azt hajtogatta, hogy: András! András! Oltott mész meg föld volt a lábán, a testén, a betemett tömegsírból mászhatott ki. Az urammal lemostuk, felöltöztettük. Pár napig rejtegettük, orvost nem mertünk hívni, mert rettenetesen féltünk, aztán amikor meghalt, az uram néhány szál deszkát összeszegezett, éjszaka lopva átvittük a közeli katonai temetőbe – ahol most a teherautóállomás van –, imádkoztunk érte és eltemettük.” (...)

„Két civil jött az uramért, szerbül beszéltek, elvitték a városházára kihallgatni. Nemsokára engem is utánavitték. Soha nem tudtuk meg, mi lehetett a bűnünk. Aztán áthajtottak bennünket a Bata utcába, a zsidótemplomnál lévő gyűjtőfogházba, az uramat mindjárt be is tették a halálszobába. Nekem meg takarítanom kellett és mosnom a

kivégeztek visszahordott ruháit. Az ismerős ruhákból pontosan lehetett tudni, hogy előző éjjel kit vertek agyon vagy végeztek ki. Akadt köztük egy reverenda is. A ruhákon nem voltak golyónyomok, tehát kivégzés előtt levetkőztették őket. Két szobányi helyiség volt csak, azokban néha háromszázan is voltunk, mi nők. Leülni nem lehetett, csak állni.

Ez már 1945 tavaszán volt, de még mindig folytak a tisztogatások, mert hallottuk a pincéből a sok jajgatást, a puska lövéseket és mosásra is érkeztek a ruhák. Ott ítélték halálra a Bogner tanárt is, a halálos ítéletének papírját – mielőtt a partizánok szokásukhoz híven elégették volna – sikerült megkaparintanom, sokáig rejtegettük, aztán elkallódott. A papír szerint valami újságcikk megjelentetése miatt ítélték halálra. Nem végezték ki mindjárt, mert értett az órajavításhoz, s egy csomó rossz órát meg kellett javítania, csak azután. Később egy Tatica nevű partizán mesélte, hogy a kivégzés után a karikagyűrűjét elvitte a feleségének. Saját bevallása szerint ő maga a levegőbe lőtt. Bogner tanárt a Zentai úti temető mögött, a dögtemetőben földelték el, a többiekkel együtt. Ez április végén történhetett. Bennünket március 17-én vittek be és május 17-én engedtek ki. *'Nema dokaza'*, mondták: nem volt bizonyíték. A kihallgatást végző partizánok között voltak néhányan az uram egykori inasai és segédei közül, azok menthettek meg bennünket. Odabent összeismerkedtünk néhány fiatal partizánnővel – mivel jól beszéltem szerbül –, sikerült belelesnem az iratokba: a zsidó származású Inguszok és Braunok jelentették föl a legtöbb embert, nyilván bosszúból. Elég volt valakit akkoriban följelenteni, s máris alá volt írva a halálos ítélete. A kivégzéseket meg a szerb partizánok hajtották végre. A két hónap alatt legalább ezer ember fordult meg itt, és ahogy mink számoltuk, ebből több mint hatszázat kivégeztek. A legborzasztóbb dolgok az Antunovics utcában, a múzeum utcájában történhettek, három nagy épületben itt volt az OZ-NA. Itt rengeteg embert vertek agyon, hozzánk már félig agyonvert embereket hoztak át a vallatás után, rettentő állapotban voltak. A legtöbbjük meghalt, aki meg nem, azt kivégezték.”

Színtelen hangon, akadozva megszólal Antunovics Imre is:

„Két hétig lehettem a halálszobában. A bentlakók nevezték el így: innen vitték kivégezni az embereket. Kevesen mondhatják el magukról, hogy élve kikerültek innen. Behoztak egyszer tizenkét bánáti, baranyai, bácskai sváb, horvát és magyar gyereket. Besorozták őket és megszöktek. Haza akartak menni a szülőfalujukba. A legidősebb tizenhat éves volt. Kivitték őket a Zentai úti temetőhöz, másnap mind a tizenkét ruha visszaérkezett a feleségemhez mosásra. Az egyik pecsétgyűrűjét később a felügyelő újján láttam.”

„Kamenicán születtem, de gyerekkoromban Karlócán éltünk” – folytatja Antunovics Anna –, „sok ottani ismerősöm volt a partizánok között. A kiszabadulásunk után valami névnapon összejöttem egyikükkel, egy Uglješa nevűvel: ő büszkén mesélte, hogy egy-maga száz magyart gyilkolt le Beškán. Egy Jovan Bundalo nevezetű pedig Nyárai főfejesnek (nyilván Nyárádi Eugén hírhedt szabdkai rendőrparancsnok – D. K.) egy másik összejövetelel azzal dicsekedett, hogy Szabadkán nyolcezer embert végeztek ki.

„Jézus Mária!”, mondtam, „ennyi embert!” „Ennyi fasisztát!”, válaszolták egyszerre. „Mind fasiszta volt?”, kérdeztem tőlük. Azt mondták: mind fasiszta volt. Mert mind magyar volt. Ez a Bundalo most is itt él, a Máriakép utcában, köszönő viszonyban vagyok vele. Nem tudják ők, mi van az én lelkemben. 1959-ben „önként” átadták velünk a szép házunkat, a négy és fél kapa gyönyörű gyümölcsöst, tizenöt évig egy nyomorúságos barakkban éltünk.” Amikor az Antunovicsék által elmondott borzalmak történtek, már 1945 tavaszát írtuk. Pedig Ivan Rukavina tábornok, Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatási parancsnoka még 1944. december elején leszögezte: „A magyarokkal és németekkel való eljárásban egész sor helységben és falvakban szabálytalanságok történtek, amelyek csak mocskolják katonai szerveinket, és ártanak népünknek és országunknak.”

Ennek értelmében elrendelte egyebek között:

„1. Az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) II. ülésének döntése értelmében a kisebbségek egyenrangú jugoszláv polgároknak számítanak, ez vonatkozik a magyarokra is, akik minden jogukban és kötelességükben kiegyenlítődnek hazánk többi lakosával...”

Jóval ezután történik a sajkás-vidéki kitelepítés, jóval ezután halnak meg még ártatlanul magyarok ezrei. A Szabad Vajdaság meg 1945. január 16-i cikkében lelkendezve arról tudósít, hogy Zentán a Népfront gyűléséről „lángoló üdvözlét küldtek Tito marsallnak, a Nép Hőségnek”, és hozzászól: „Nekünk magyaroknak ki kell érdemelnünk azt a bizalmat, amelyben a demokratikus, federatív Jugoszlávia többi népe részesített bennünket.” Egyik-másik helybéli magyar így gazsulál a véreskező főparancsnoknak, az „államalkotók” némelyikében már világhossá válik – ha kimondani csak jóval később merik is –, milyen történelmi hiba volt a vérengzés.

Az egykori vajdasági vezető, Tikvicki, a Szövetségi Végrehajtó Tanács akkori tagja Slike iz ustanka u Bačkoj (Képek a bácskai felkelésről) című, néhány éve megjelent könyvében ezt írja: „A magyarok iránti politika reakciós és hibás volt. A tetejében még kontraproduktív is, mert ellene irányult a jugoszláv államközösség elemi érdekeinek és stabilitásának. Ez a háború éveiben a legkárosabb és legkegyetlenebb módon jutott kifejezésre. Objektíve a rezsím mindent megtett, hogy a magyar lakosság ne fogadja el az új állapotot történelmi szükségszerűségnek, és ne vallja új hazájának az új államot. A magyarok számára az új állam idegen volt, kedvezőtlen, sőt ellenséges.”

Ritka pillanat, hogy egy jugoszláv politikus, aki ráadásul nem is a magyarság soraiból való, ilyen józanul, tisztán lássa ezt az érzékeny kérdést. Ellentétben a nagy többséggel, amely – legyen az rangos vezető vagy a nép egyszerű fia – kígyót-békát kiált a vajdasági magyarság egészére, amiért az szóvá meri tenni a közel öt évtizeddel ezelőtt rajta esett súlyos sérelmeket, amiért történelmi igazságtételt követel magának, ártatlanul kivégzett áldozatainak pedig tisztességes nyughelyet. A kései megszólalásra is felháborodottan és elvakult gyűlölettel reagálók azzal vádolják a vajdasági magyarokat, hogy ki akarják egyenlíteni hóhért és az áldozatot, holott mostanra minden józan és jóérzésű ember számára egyértelművé válhatott, hogy a háború végének magyar áldozatai sem-

mivel sem voltak kevésbé ártatlanok, mint az újvidéki razzia szerb áldozatai. A VMDK javaslata, hogy együtt emlékezzenek meg róluk, együtt gyászolják őket, általános felháborodást váltott ki a szerbség körében. Az egyik legfőbb ok mindenképpen az a hatalmas tájékozatlanság, amely Szerbiában e témával kapcsolatban tapasztalható, a téma tabu jellege, az, hogy egészen az elmúlt esztendőig szigorúan tilos volt róla szólni, a másik ok pedig a szerbség hősiességéről, szabadságszeretetéről és makulátlanságáról szelvényben-hosszában, az olvasókönyvekben, szépirodalminak nevezett művekben, filmekben és a televízióban, vezető politikusok és közéleti emberek által az utóbbi években gátlástalanul terjesztett mítosz, amely odáig fajult, hogy egyenest a *mennyei*, a *kiválasztott* jelzővel ruházta fel ezt a népet. Képzeljük most el, a hosszú idő óta tartó tömjénezés és öntömjénezés után milyen kínos dolog szembenézni azzal a történelmi ténnyel, hogy a mennyei szerb nép és az eposzi magaslatokra emelt népfelszabadító hadsereg soraiban is bőségesen voltak gazemberek, véreskezű gyilkosok, nemcsak az eleve fasisztának, másodrendűnek és másodrangúnak tartott magyarság soraiban. Emiatt maradtak el a tudományos kutatások is, emiatt maradt mindmáig válasz nélkül a szerb írók soraiban Cseres Tibor tiszta szándékú felhívása.

Ritka, sőt példa nélkül való kivételnek számít az Újvidéken élő Aleksandar Tišma, az egyik legkiemelkedőbb szerb prózaíró, aki horgosi származású lévén magyarul kitűnően megtanulva s az együttélést nap mint nap gyakorolva első kézből szerezhette tudomást a vajdasági magyarok ellen elkövetett rémtettekről. Cseres Tibor Vérbosszú Bácskában című könyvéről írva, a megtorlás okait vizsgálva fontos dolgokra mutat rá:

„Az egyik ok kétségkívül a katonai igazgatás bevezetése Bánátban, Bácskában, Baranyában, (Drávaszögben), amely lehetetlenné tette a polgári vezetés létrejöttét és a betelepülőknak (akik nem ismerték a helyi körülményeket), fanatikuskoknak, szadistáknak gyakran fegyvert és hatalmat adott a kezébe, hogy bosszút állhassanak. Így estek áldozatul a legkevésbé vétkesek, hiszen az igazi vétkesek megszöktek a partizánok elől, azok pedig, akik megmaradtak városaikban és falvaikban, kis emberek voltak, legrosszabb esetben annyira hazaszerető, amennyire ezt tőlük bárki is elvárhatta. Nem terhelte őket senki halála, mégis halálra ítélték őket azért, mert magyarok voltak, és nem volt lehetőségük arra, hogy bíróság útján megvédjék magukat. El kellett veszniük. (...)

...egyetlen bácskai vagy vajdasági történész nem akadt Cseres előtt, aki a saját terepén járva – tehát annak a lehetőségével, hogy pontosabb és részletesebb adatokhoz jut – feldolgozta volna a magyarok tömeges kiirtásának a történetét, ami ezen a vidéken a népek közös életének a feltétele kellett és kell, hogy legyen.”⁷

1990 ősze óta halottak napján minden évben benépesülnek a korábban oly elhagyott kivégzőhelyek, nyilvánosan emlékeznek és gyászolnak a hozzátartozók, az utódok Bezdánban, Zomborban, Bajmokon, Szabadkán, Zentán, Becsén, Temerinben, Újvidéken. Kereszt és kopjafa került Szabadkán a Zentai úti temető mögötti tömegsírra, 1944 feliratú kereszt Bajmokon a halottak fölé ültetett akácfa tövébe, s a hatalom hajthatat-

⁷Napló, 1991. július 24.

lansága ellenére minden esztendőben új keresztjek jelennek meg az újvidéki katonate-
metőben... Beszédük hangzanak el, amelyekben a délvidéki magyarság felemelt fejjel
szembenéz egykori lehorgasztott fejű önmagával. Minden ilyen beszéd, minden ilyen
szembenézés egyfajta elszánt kifelé igyekezős abból a nagyon mély gödörből, amelybe
1944 őszén és telén, 1945 elején taszították az itteni magyarságot.

A görög tragédiák legsúlyosabb konfliktusa, hogy a hatalom nem engedi eltemetni a
halottakat. A halottakat pedig el kell temetni, a vajdasági magyarság halottait méltókép-
pen meg kell gyászolni. S a kegyeletadás pillanataiban a gyászolók gondolatait nem a
bosszúvágy irányítja majd, hanem a megbocsátás. A megmaradottaknak – magyarnak,
más nemzetiségűnek – egyazon földön kell élniük, együtt vagy egymás mellett. *A
harcot, amelyet őseik vívtak, békévé oldja az emlékezés.*